

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FORBRYDELSE OG STRAF

En arkivudstilling

Forbryder iført spansk kappe

Udgivet af
Landsarkivet for Sjælland m. m.

KØBENHAVN 1975

FORBRYDELSE OG STRAF

En arkivudstilling

Forbryder iført spansk kappe

Udgivet af
Landsarkivet for Sjælland m. m.

KØBENHAVN 1975

Forord

I rækken af planlagte udstillinger, der skal fortælle offentligheden om de forskellige arkivaliegrupper, man normalt finder i et landsarkiv, er turen kommet til de såkaldte retsbetjentarkiver, eller som man idag benævner dem dommer- og politimesterarkiver. Ligesom kirkebøgerne, der var genstand for den forrige udstilling, indtager retsbetjentarkiverne og deres efterfølgere en betydningsfuld plads i et landsarkivs samlinger dels på grund af deres omfang dels som følge af deres høje alder.

Ved hjælp af retsbetjentarkiverne vil historikeren kunne finde materiale til belysning af mange sider af samfundslivets udvikling. Hidtil har disse arkiver fortrinsvis været benyttet af personalhistorikere, som så godt som udelukkende har benyttet skiftearkivalierne. Et af formålene med nærværende udstilling er at henlede opmærksomheden på en anden emnekreds, som fortjener at opdyrkes, nemlig den kriminelle retsplejes forvaltning gennem tiderne. Udstillingen tager udelukkende sigte på den civile kriminelle retspleje, medens den militære ikke behandles. Udstillingen rummer dels arkivmateriale, der generelt viser, hvorledes det arkivmateriale er indrettet, som man må benytte, hvis man vil dyrke dette specielle emne, dels er der fremlagt arkivalier der fortæller specielle retssager og deres forløb.

Foruden at belyse selve den kriminelle retsplejes forløb har man ligeledes ønsket at redegøre for fuldbyrdselsen af de domme, der blev afsagt og herunder at give et billede af de forskellige straffeformer, som har været anvendt gennem tiderne. Materialet til belysning af dette specielle emne findes ikke blot i de forskellige retsbetjentarkiver, man kan supplere med dokumenter fra de bevarede fængsels- og arresthusarkiver samt materiale fra andre arkivfunds.

Udstillingen er tilrettelagt af undertegnede i nært samarbejde med landsarkivets øvrige arkivarer, der især har bistået med eftersøgning og udvælgelse af det materiale, som findes på udstillingen. Som sædvanlig har både bogbinderi og fotografisk atelier bistået ved den praktiske tilrettelæggelse af udstillingen.

Landsarkivet i januar 1975

Harald Jørgensen

Rids af strafferetsudviklingen i Danmark
af Grethe Ilsøe

Opfattelsen af forbrydelse og straf har været forskellig til forskellig tid og i forskellige dele af verden, snævert forbundet som den er med bl. a. samfundstilstand, religion og menneskevurdering. I Danmark manifesterede den middelalderlige retsopfattelse sig i landskabslovene og i de enkelte byers stadsretter. Udviklingen i strafferetssynspunktet ændredes i løbet af middelalderen fra i overvejende grad at gå ud på at skaffe den forurettede person oprejsning eller erstatning for den lidte krænkelse i form af bøde til først og fremmest at gå ud på en sikring af samfundets fred d.v.s. at hindre at forbrydelser blev begået. Dette skete gennem en skærpelse af straffene for de groveste forbrydelser til fredløshed, dødsstraf og lemlæstelse. Indtil Reformationen udgjorde den kirkelige strafferet et væsentligt supplement til den verdslige. Via kanonisk ret og gejstlige domstole blev en række forhold for hvilke landskabslovene og stadsretterne ikke fastsatte nogen straf, gjort strafbare, således kætteri, troldom, mened, blodskam, åger og bigami.

Med Reformationen forsvandt de gejstlige domstole, og man kom p. gr. af den kanoniske rets bortfald i adskillige tilfælde til at mangle regler at dømme efter. Resultatet blev, at den mosaiske ret (d.v.s. den i Det gamle Testamente indeholdte ret) blev taget i brug som retskilde. Alt i alt foregik der i tiden efter Reformationen en skærpelse af de strafferetlige forhold, både hvad angik opfattelsen af forbrydelse og påfølgende straf. I det følgende århundrede fik Moseloven især skæbnesvanger betydning for troldomsforbrydelsen.

Chr. V.s Danske Lov 1683 bragte retsenhed i Danmark, idet både landskabslovene og de mange forordninger fra 16. og 17. årh. nu ophævedes. Men strafferetligt betød Danske Lov stort set kun en gentagelse af den ældre lovgivning. De strafferetlige bestemmelser er i Danske Lov for størstedelen koncentreret i 6. bog og dør karakteristisk nok systematiseret efter Moselovens 10 bud. Det principielle synspunkt er i Danske Lov stadig, at straffens formål er at afskrække.

Såvel Danske Lov som den tidligere lovgivning fastsatte een

og kun een straf for hver enkelt forbrydelse (undertiden dog således, at gentagelsestilfælde medførte en højere straf, som da også var udtrykkeligt fastslået i loven). Der var altså ingen mulighed for domstolene at foretage en egentlig strafudmåling f. eks. ved en vurdering af de individuelle omstændigheder ved forbrydelsen. Praksis viser imidlertid et langt mere nuanceret billede end man kunne vente efter lovens bogstav. Ved de fleste alvorlige forbrydelser blev der til domskonklusionen, der indeholdt den idømte straf, føjet sætningen: "medmindre den høje øvrighed ham benåde vil", d.v.s. at man i sidste instans henskød afgørelsen til kongen. Ved et kgl. reskript 1735 blev det fastslået, at ingen dødsdom måtte eksekveres, før kongen havde fået dommen forelagt (en bestemmelse, der først er ophævet i 1945). Den benådningspraksis, der herved udøvedes af Højesteret gennem rettens indstillinger til kongen, kom til at bane vej for egentlige lovgivningsreformer.

Det første lovarbejde, der afgørende reformerede straffetretten, var tyveriforordningen af 1789. Forordningen kan ses som et udtryk for Oplysningstidens nye humane tendenser. Det mest markante brud med den tidligere straffelovgivning var indførelsen af en egentlig strafudmåling i stedet for den hidtidige mekaniske anvendelse af de fastsatte straftakster. Ved simpelt tyveri udmåltes straffen efter omstændighederne til et sted mellem henholdsvis 2 måneders og 2 års tugthus. Og forordningen indførte en kriminel lavalder på 10 år ved tyveri og gav en mild straf for førstegangstyveri, begået af børn mellem 10 og 15 år.

Forordningens virkninger på den strafferetlige udvikling blev store, idet dens bestemmelser i praksis blev anvendt analogt ved andre forbrydelser.

Som et særligt intermezzo, betinget af politiske brydningsforhold, i dansk og europæisk strafferet kom trykkefrihedsspørgsmålet, der kulminerede med forordningen af 1799, hvorefter den som lastede, hånede eller søgte at udbrede had og misfornøjelse med regeringen straffedes med livsvarig landsforvisning.

Når bortses fra de Ørstedeske forordninger fra 1830'erne og 1840'erne, der især lempede straffene for meddelagtighed, skal man imidlertid helt frem til 1866, før en egentlig straffereform kodificeredes.

Straffeloven af 1866 kan gennemgående karakteriseres ved at indføre mildere straffe end dem, der ifølge Danske Lov og de følgende forordninger var blevet samme forbrydelser til del. Derimod var kredsen af forbrydelser, der resulterede i straf, stort set den samme. Straffesystemet svarede nogenlunde til det allerede eksisterende. Dødsstraf var bibeholdt for overlagt drab og i visse andre tilfælde. Af lovens nydannelser kan nævnes bestemmelser om den personlige tilregnelighed, samt forældelsesreglerne for mindre forbrydelser.

1866-loven var gældende indtil 31. december 1932 og undergik i dette tidsrum kun få ændringer. Nogle af disse ændringer fik endda en forholdsvis kort levetid. Således var prostitutionen fra 1874 til 1906 undergivet en egentlig lovmæssig regulering. En sidste forbigående ændring var den såkaldte pryglelov (ophavsmand justitsminister P.A. Alberti), der var i kraft fra 1905 til 1911, og som var en obligatorisk tillægsstraf til den iverigt forskyldte straf for visse voldsforbrydelser.

Med straffeloven af 1930, der ikke nøjere skal omtales, afskaffedes dødsstraffen i Danmark, for dog at blive midlertidig genindført som et led i retsopgøret efter Besættelsen i 1945.

Straffeprocessen

I middelalderen lå påtaleretten i videste omfang hos den skadelidte, dennes familie eller husbond, mens bevisførelsen ifølge landskabslovene påhvilede den sigtede, der ved ed kunne frasi-ge sig sigtelsen. Det formelle bevis opretholdtes helt frem til Reformationstiden. Udviklingen hen imod det materielle bevis' anvendelse gik over en forordning i 1635, der vendte sig imod edsmisbrug og gav plads for den sigtedes egen forklaring (evt. tilståelse) og for andre bevismidler, især vidneforklaringer. Men først ved Danske Lov 1683 ophævedes tolvmandseden, et af de ældste formelle bevismidler. Da påtaleretten stadig lå hos privatpersonen og ikke hos en offentlig myndighed skete der dog endnu ingen egentlige politimæssige efterforskninger i straffesager. Da omkostningerne ved sagens førelse og navnlig delin-kventens fængsel, underhold og afstraffelse blev pålignet eg-nens beboere, blev en del forbrydelser sandsynligvis slet ikke

gjort til genstand for forfølgelse. Efterhånden understregedes dog det offentliges ansvar for forbrydelsens opklaring og den skyldiges forfølgning. Således fastslog en forordning i 1739 øvrighedspersoners pligt til at iværksætte påtale, når forbrydelser var begået. Og en forordning 1751 beskrev indgående de oplysninger, der krævedes ved behandlingen af en straffesag.

I kriminalprocessen fulgte man inkvisitionsprincippet (forhørsprincippet). Ved den i 1686 oprettede Inkvisitionskommission, der havde til opgave at behandle sager mod tyve og hælere anvendtes såkaldt "skarp eksamination" eller "pinligt forhør", d.v.s. tortur for at få sigtede til at "oplyse sagen", d.v.s. tilstå. Under Struensee ophævedes torturen, men genindførtes igen som forhørsmiddel ved den under Hof- og stadsrettens auspicer genindrettede Inkvisitionskommission. Torturen afskaffedes definitivt i 1837 (Inkvisitionskommissionen ophævedes i 1842). Andre tvangsmidler, der kunne bringes til anvendelse over for uvillige arrestanter var hensættelse på vand og brød eller belægning med jern (sidste forbydes i 1835). Helt op i begyndelsen af 20. årh. blev det praktiseret som tvangsmiddel at lade arrestanten "sidde på bekendelse". Han blev så med passende mellemrum fremstillet til intetsigende forhør og kunne på denne måde risikere varetægtsarrest på eksempelvis både 3 og 4 år.

Som et særligt led i bekæmpelsen af kriminaliteten især i landdistrikterne nedsattes kommissioner til undersøgelse og oftest tillige til pådømmelse af konkret forefaldne forbrydelser. Disse kommissioner blev i reglen ledet af en assessor fra et af de københavnske kriminalretskamre. Det hændte ikke sjældent, at en sådan kommission gennem sit undersøgelsesarbejde optrevlede et større antal af andre forbrydelser af forskellig art, som den lokale øvrighed havde opgivet at opklare eller ikke havde kendskab til.

tidsbestemte som f.eks. troldomsforbrydelsen i 16. årh. majestætsforbrydelsen under enevælden og trykkefrihedsforbrydelsen i begyndelsen af 1800-tallet. Med Reformationen ændredes synet på fænomener som betleri og løsgængeri drastisk. Middelalderens fattigdomsideal, særlig udtrykt i tiggermunkeinstitutionen, blev totalt tilintetgjort både af den nye filosofi og den nye nationaløkonomiske opfattelse (merkantilismen). Man søgte at udskille de arbejdsdygtige tiggere fra de øvrige. De, der på grund af alderdom eller svaghed var ude af stand til at arbejde, blev udstyret med et tegn, som gav dem ret til at gå rundt og tigge inden for et bestemt område, f.eks. det pågældende sogn eller herred. De arbejdsdygtige løsgængere skulle herefter sendes til Bremerholm for at arbejde i jern. Denne opfattelse af løsgængerens som snylter på samfundet og dermed som forbryder har holdt sig helt op i moderne tid. Med udbredelsen af de veneriske sygdomme i slutningen af middelalderen og Mose-lovens indtrængen i retsbevidstheden efter Reformationen ændredes også synet på prostitutionen, der nu blev gjort strafbar. Dette gjaldt formelt indtil 1874, hvorefter prostitutionen blev tilladt for så vidt de pågældende kvinder underkastede sig regelmæssige lægeundersøgelser. I 1906 gennemførtes den såkaldte "Oktoberlov", der fastslog, at kvinder der drev erhverv ved utugt, nu kun var strafbare i det omfang lovens regler om løsgængeri kunne anvendes på dem.

Var forbrydelsesformerne i stor udstrækning de samme, så ændredes den til den enkelte forbrydelse svarende straf sig i tidens løb. Her kan ikke opregnes samtlige til enhver tid definerede forbrydelser og de straffe, hvortil de takseredes. Men til illustration af udviklingen skal nævnes straffen for tyveri (som er en af de hyppigst forekommende forbrydelser) til forskellig tid.

I middelalderens landskabslove straffedes tyveri med hængning. Da pengenes synkende værdi herved automatisk havde medført, at rene bagateltyverier straffedes med døden, nedsattes straffen efter kgl. ordre i 1620'erne til arbejde i jern på Bremerholm, tyven forblev dog stadig æreløs. Danske Lov 1683 bestemte, at første gang begået tyveri til en værdi af 10 daler og derover skulle straffes med jern på Bremerholm, kagstrygning og

tyvsmærke (brændemærke). 1690 skærpedes straffen for tyveri af kvæg på marken samt indbrudstyveri om natten til hængning. Den tidligere nævnte store tyveriforordning af 1789 bragte ny balance i forholdet og takserede straffen for første gang begået simpelt tyveri til mellem 2 måneders og 2 års tugthusarbejde, men 3. gangs simpelt tyveri straffes med livsvarigt tugthus. En forordning i 1840 ændrede den mildeste straf for tyveri til 2 gange 5 dages fængsel på vand og brød, mens den strengeste straf for tyveri stadig var livsvarigt strafarbejde. Straffeloven 1866 havde som mildeste straf for tyveri 5 dages fængsel på vand og brød og som strengeste straf 12 års strafarbejde.

Straffeformer

Dødsstraf eksekveredes oftest ved hængning. Døden i galgen var den mest vanærende, og i forhold hertil betragtedes henrettelse med sværd næsten som en benådning. 1791 afløstes bøddelsværdet af øksen. For at gøre dødsstraffen så afskrækkende som muligt, blev den undertiden kvalificeret ved radbrækning, afhugning af hånden eller lignende. For kvindernes vedkommende blev dødsstraf i ældre tid som regel eksekveret ved levende begravelse eller drukning i søk. I trolddomssager var straffen at brændes på bålet.

Æresstraf var den alvorligste straf efter dødsstraf. Der gik i datidens samfund et uoverstigeligt skel imellem ærlige og uærlige folk. Den æreløse nød ingen retsbeskyttelse, var udelukket fra alt ærligt arbejde og indtog i det hele taget en pariastilling. Hvis han blev fradømt både liv og ære, virkede æreløsheden på den måde, at han ikke måtte begraves på kirkegården, men i reglen på galgebakken.

Lemlæstende straf fandtes i mange former lige fra den beskæmmende afskæring af håret til afhugning af ører, fingre eller hænder samt udstikning af øjne. Den mildeste straf var i og for sig kagstrygningen, (piskning ved byens kag) men da selve berøringen af kagen gjorde en person æreløs, kunne denne straf ikke undgå at få vidtrækkende konsekvenser for vedkommende.

Forvisningsstraf var mest benyttet i ældre tid og kunne have større eller mindre omfang, enten fra riget, landet (de enkelte landsdele) eller byen.

Frihedsstraf var den hyppigste form for straf. Den strengeste frihedsstraf var arbejdet i jern på Bremerholm eller en af de kgl. fæstninger (Kronborg, Nyborg). Betegnelsen arbejde i jern hidrører fra, at der blev smedet et jernbånd om livet på fangen. 1741 blev "slaverne" flyttet fra Bremerholm til Stokhuset (navnet stammer fra den stok, hvori fangens arme og ben anbragtes). For kvindernes vedkommende svarede arbejde i jern til anbringelse i Spindehuset i Københavns Børnehus på Christianshavn, der oprindeligt var en kommunal institution, men som efterhånden kom til at dække hele Sjællands stift. 1732 oprettedes et rasphus (til raspning af træ til farvefabrikation) i forbindelse med Stokhuset. 1740 blev det en selvstændig afdeling af Børnehuset. Overfyldelsen af Børnehuset førte 1737 til oprettelsen af et tugthus i Stege på Møn. 1741 oprettedes tugthuset i Viborg og 1752 tugthuset i Odense. Andre frihedsstraffe (kortere fængselsstraffe) blev udstået i stadskældrene rundt om i købstæderne. Efter straffeloven 1866 kunne følgende frihedsstraffe idømmes: statsfængsel, strafarbejde (enten tugthusarbejde eller forbedringshusarbejde), fængsel (simpelt fængsel, fængsel på sædvanlig fangekost eller fængsel på vand og brød) og tvangsarbejde.

Formuestraf forekom i ældre tid dels i form af de fra landskabslovene stammende bødestrafte (der efterhånden havde ringe økonomisk betydning), dels med mere moderne takster.

Beskæmmende straf anvendtes især som straf for usædeligt forhold eller overtrædelse af politiforskrifter. Meget hyppigt forekom anbringelse i gabestokken eller i halsjern. Fra Chr.4.s tid kom hertil den spanske kappe eller den spanske tønne, ofte med en seddel klæbet på tønden med oplysning om forbryderens navn og forbrydelsen. En beskæmmende straf af særlig karakter var det såkaldte offentlige eller åbenbare skriftemål. Det bestod i, at den pågældende under højmessen i menighedens påhør bekendte sin brøde.

Oversigt over udstillingen

I de 12 gulvmontrer er udstillet arkivmateriale, der generelt belyser den kriminelle retspleje fra de ældste tider og til ca. 1919. Denne del af udstillingen falder i 4 afsnit med arkivalieprøver fra købstadsjurisdiktionerne, landjurisdiktionerne, de særlige københavnske domstole og appeldomstolene.

I de 15 vægmontrer har man dels illustreret en række berømte kriminelle sager, dels belyst (hovedsagelig ved billeder) skiftende tiders straffeformer samt straffeanstalter. I bunden af vægmontrene er desuden fremlagt forskellige genstande, som har ligget på rettens bord under retshandlingen, og som er anvendt som bevismateriale. Det drejer sig om forskelligt beslaglagt tyveværktøj, genstande anvendt ved forøvet vold, falske pengesedler og mønter m.m.

Gulvmontrene

Købstadsjurisdiktionerne

Gulvmontre nr. 1-4

Fra begyndelsen af middelalderen udgjorde købstaden en fra landdistrikterne adskilt jurisdiktion. Retshåndhævelsen i købstæderne fandt sted på det såkaldte byting, der efterhånden som leder fik den såkaldte byfoged. På bytinget afgjorde man også de kriminelle sager, som opstod inden for byens jurisdiktion, men der er kun bevaret meget få vidnesbyrd om forefaldende kriminelle sager før 1536.

I løbet af 1500-tallet indførtes de såkaldte tingbøger, hvor i byskriveren indførte de sager, der behandledes ved bytinget. I den ældste tid var det først og fremmest civile retsforhold, der indførtes, herunder tinglæsninger, men fra tid til anden finder man også indførsler om kriminelle sager. De ældste eksisterende tingbøger fra det sjællandske landsarkivs område stammer fra Helsingør (påbegyndt 1549). Fra slutningen af 1500-tallet er bevaret tingbøger fra Næstved og Vordingborg. Efter 1600 findes tingbogsmateriale bevaret fra et flertal af købstæder, og lidt efter lidt finder man også løse dokumenter, der har tilknytning til de i tingbøgerne indførte sager.

Tingbogen med tilhørende eventuelle tingbogsdokumenter er altså for den ældste tid hovedkilden til belysning af den kriminelle retspleje. I visse købstæder fandtes ved siden af bytinget en særlig domstol, kaldet rådstueretten, og den protokol, der førtes her, kaldes rådstueprotokollen. I visse tilfælde virkede rådstueretten som appeldomstol for kendelser afsagt ved bytinget. Også rådstueprotokollen med eventuelt tilhørende dokumenter kan indeholde kriminelle sager. Efter 1683 svinder svinder rådstuerettens betydning som egentlig domstol, og det er byfogden på bytinget som alene kommer til at udøve den dømmende myndighed i kriminelle sager.

Hovedkilden er fortsat tingbogen, eller som den oftest benævnes fra tiden efter 1700, justitsprotokollen og de til denne hørende justitsdokumenter. I den ældste tid indeholder justitsprotokollen både et referat af den enkelte sags gang og dommen. I løbet af 1700-tallet udskilles de såkaldte politisager fra justitsprotokollen og der indføres særlige politiprotokoller med tilhørende politidokumenter. Det kan undertiden være vanskeligt ganske nøje at skelne mellem egentlige justitssager og politisager, idet mindre alvorlige kriminelle sager kan påtræffes i politiprotokollerne. Adskillige større købstadsjurisdiktioner anlægger desuden fra tiden omkring år 1800 særlige såkaldte ekstraretsprotokoller med tilhørende ekstraretssager. Disse sager er udelukkende kriminelle sager. Det bør endelig nævnes, at man i større jurisdiktioner finder det praktisk at anlægge særlige protokoller, hvori man indfører afskrift af afsagte domme. Eftersøger man en kriminel sag fra en købstadsjurisdiktion, er det de ovenstående protokolrækker, man skal benytte. I de af landsarkivet udgivne Foreløbige Arkivregistraturer over retsbetjentarkiver indtil 1919 finder man en nøjagtig oversigt over bevaret arkivmateriale fra de enkelte jurisdiktioner. Fra begyndelsen af 1890erne samles de forskellige kriminelle sager, der er rejst mod en enkelt person, i en samlet sag, kaldet straffeakten, og disse sager indbindes eller sammenheftes. En sådan straffeakt kan indeholde sager, der er afgjort ved forskellige jurisdiktioner, og henlæggelsesprincippet er dette, at akten bliver arkiveret hos den politimester, i hvis kreds der sidst har været rejst tiltale. For at

finde frem til straffeakten må man idag benytte det såkaldte straffekort. Dette føres af politimesteren i den politikreds, hvor den anklagede er født, og kortet rummer en kronologisk ordnet oversigt over alle de straffesager, der er ført mod den enkelte person. Ved at undersøge straffekortet kan man finde frem til den jurisdiktion, hvor den hidtil sidste sag har været ført.

Gulvmontre nr. 1

Straffesager fra 14- og 1500-tallet

1) 1495, 14. okt.

Tingsvidne fra Sjællands landsting hvorved Jep Michells af Forsinge på egne og familiens vegne tilkendegiver, at man ikke vil foretage yderligere skridt i anledning af, at Mattis Olss af Munsterup har slået Jep Michells søn ihjel på Forsinge gade.

Såvidt det kan ses, er dette den ældste "straffesag", som kendes fra landsarkivets samlinger.

Kallundborg rådstuearkiv. Pergamenter 1495, 41. okt. Se også Repertoriet nr. 7984.

2) 1500, 10. dec.

Tingsvidne fra Arts herredsting hvorved Jens Hvid m.fl. tilkendegiver, at man vil afstå fra yderligere skridt i anledning af, at Mattes Olss havde slået Lasse Perss ihjel, som boede i Bregning mølle.

Kallundborg rådstuearkiv. Pergamenter 1500, 10. dec. Se også Repertoriet nr. 9216.

3) 1549, 26. marts.

På Helsingør byting tilstod rådmand Henrik Mogensens "dreng", at han fra sin husbond havde stjålet 1 pund smør, 3 flæskeskinker, 3 stk. kød, 2 svinehoveder, $\frac{1}{2}$ lam og 4 sække hakkelse. Tingbogen oplyser ikke hvilken straf drengen fik.

Helsingør byfoged. Tingbog 1549-54, pag. 1. Løbenr. B 1.

4) 1552, 27. juni.

Vidneforklaring på Helsingør byting i anledning af skipper

Fred. Thomsens drab på Gipken Vybrandson af Dokkum, der havde besøgt Karine Geertz hus.

Opslag i Erik Kromans udgave af Helsingør tingbog 1549-54, s. 180-81.

5) 1592, 28. febr.

På Næstved byting afsiges dom i den drabssag, der er anlagt mod Anders Olufsen for drabet på Christen glarmesters svend på St. Mikkels marked. Tingbogen indeholder intet om dommens indhold.

Næstved bytingbog 1592.

6) 1593, 5. nov.

Tingsvidne udstedt til Eiler Jacobsen, foged på Vordingborg slot, at han i tilfælde af, at sagsøgte Beritte Jens Huids i drukkenskab og galskab fortsætter med at bagvaske ham og andet godtfolk uden nåde skal føre hende til kagen og derefter forvise hende fra byen.

Vordingborg byfogedarkiv. Tingbog 1591-96, pag. 69-71.

7) 1566-70.

Helsingør tingbog. Indbundet i et middelalderligt håndskrift. Vedlagt stik af Helsingør. Pontoppidans Danske Atlas.

Helsingør byfoged. Tingbog nr. B.6.

Gulvmontre nr. 2.

Hekse og andre skarnskvinder m.m.

1) 1612, 28. aug.

Mellem 1608-15 ramtes Køge af en heksebesættelse med udspring i Hans Bartskærs hus på hjørnet af Nørregade og torvet. Johanne Thomesis blev udlagt som ophavsmand, tilstod og angav en række medskyldige, som atter angav medskyldige o.s.v. Sagen kaldes som regel "Køge Huskors besættelse". I alt endte 16 kvinder på bålet. Byens tingbøger er gået tabt, men man finder sagen omtalt i rådstueprotokollen.

Opslaget fra den fremlagte rådstueprotokol omtaler afhø-

ring af et vidne i denne hekserisag. Vidnet tilstår at have været Johanne Thomesis behjælpelig med "thend slemme Uhorlige gierning".

Køge rådstuearkiv. Rådstueprotokol 1611-14. Vedlagt den trykte udgave af indførslen i rådstueprotokollen.

2) 1631, 18. okt.

Søren Christensen væver, borger i Køge, indstævner sin hustru Buolld Olufsdatter for at føre et uskikkeligt, ukristeligt og usømmeligt levned. Indstævnte lover bod og bedring, og parterne bliver "med sammenlagte hænder venligen og vel forligte".

Køge rådstuearkiv. Rådstueprotokol 1630-32.

3) 1635, 1. juni.

Dom over pigen Maren Jensdatter, "som er bleffen beliggen her udi Byen". Da hun fortsætter sit løsagtige liv, idømmes hun 3 års hensættelse i "kgl. Majestæts Tugthus".

Helsingør byfogedarkiv. Domprotokol 1634-35, pag. 67-68.
Lb.nr. B 684.

4) 1661, 25. nov.

Referat af vidneforklaring i en tyverisag, der føres for Holbæk byting.

Holbæk byfogedarkiv. Tingbog 1661-63, pag. 65ff.

5) 1862, 13. aug.

Dom over arbejdsmand Peder Christiansen og hustru Johanne Nicoline Olsen. Han anklages for hæleri og falsk forklaring for retten, hun for tyveri, ulovlig omgang med hittegoods samt for at have forledt sin mand til at afgive falsk forklaring. Hun får 3 års forbedringshusarbejde, medens han slipper med fængsel på vand og brød i 5 dage. Dommens præmisser fylder ikke mindre end 5½ folioside.

Holbæk byfogedarkiv. B. Ekstraretsprotokol 1852-63. pag.129-31. I montren er desuden fremlagt stik af Køge og Holbæk på 1700-tallet. Pontoppidans Danske Atlas.

Gulvmontre nr. 3

"At miste sin Hud inden lukte Døre"

1) 1748, 5. sept.

Dom over Mette Kirstine Christensdatter for to mindre tyverier. Hun idømmes til "at miste sin Hud inden lukte Døre". Hun skal desuden tilbagelevere det stjalne og betale sagens omkostninger.

Vedlagt grundtegnning af arresterne i Roskilde rådhus.

Roskilde byfogeds justitsprotokol 1744-52, s. 511-12.

2) 1796, 12. sept.

Told- og konsumtionsinspektør Benzon idømmes 200 rbd. i bøde for pligtforsømmelse. Han har set gennem fingre med, at der imod lovgivningen er eksporteret korn til udenlandsk havn.

Nakskov byfogeds justitsprotokol 1793-1807, s. 360-62. Vedlagt stik af Nakskov. Pontoppidans Danske Atlas.

3) 1802, 15. nov.

Jens Povelsen Stiesen idømmes 3 års forbedringshusarbejde for betleri. Han har tidligere siddet 1½ år i Stokhuset. I henhold til erklæring fra Stokhuset, dat. 9/11 1802 kan han ikke tåle at udføre almindeligt slavearbejde, hvorfor han kun ved ophold i Stokhuset kan få 10 sk. og 1 brød hver 5. dag. Stokhusinspektøren foreslår derfor, at han nu idømmes forbedringshusarbejde.

Holbæk byfogedarkiv B. Justitsdokumenter, ordinære retssager 1798-1802.

4) 1873, 5. aug.

Dom over snedkersvend Ole Pedersen Jensen for betleri og løsgængereri. Det er 14. gang, at han dømmes. I præmisserne gennemgås tidligere idømte straffe.

Nakskov byfogedarkiv. Domprotokol 1870-86, s. 81-82.

Gulvmontre nr. 4

Små og store kriminelle

1) 1875, 15. juni.

Dom over drengen Fred. Martin Jensen for at være brudt ind på Marienlyst slot og stjålet nogle billardkugler til værdi af 5,35 kr. Dommen lyder på 25 slag ris.

Helsingør byfogedarkiv. Domprotokol 1875-89. Lb.nr. B 701.

2) 1875, 25. maj.

Prokurator C.A. Møller indstiller den 11½ årige Fred. Martin Jensen til rettens mildeste dom, da hans legeme ikke tåler en hård korporlig straf. Dommen kommer dog til at lyde på 25 slag ris.

Helsingør byfoged. Ekstraretsdokumenter 1874-75. Lb.nr. B 357.

3) 1892.

I nyere tid føres såkaldte saglister over de forskellige domme, der afsiges. Som prøve er fremlagt en sagliste fra 1892, der viser, hvilke straffesager, der har været til behandling i Holbæk i 1892. Listen nævner den anklagedes navn, forbrydelse og domsdato.

Holbæk byfogedarkiv. Sagliste vedr. civile og ekstraretsager m.v. 1888-1911.

4) 1870-99.

Bagersvend J.H. Drastrups synderegister. I årene 1870-99 har han modtaget 61 domme, hovedsagelig for betleri og løsgængeri, men også for vold mod politiet og overfald på arrestforvarer. Han har fortrinsvis opereret på Sjælland, men er også dømt på Bornholm og i Viborg.

Politimesteren i Roskilde. Strafferegister 1897-1923.

5) 1860-83.

Prøver på moderne straffekort.

Landsarkivets samling af kronologisk ordnede straffekort 1860-1883.

6) 1921.

Prøve på moderne straffeakt. Straffeattesten viser, at den anklagede har været straffet 4 gange.

Roskilde politimester. Straffeakt nr. 391.

Landjurisdiktionerne

Gulvmontre nr. 5 - 6

Udenfor købstæderne skiftedes ret på de såkaldte herreds- og birketing. Herredstingene var de oprindelige retskredse på landet. Birketingene, såvel de kgl. birker som godsbirkerne er opstået ved udskillelse af visse samlede godsområder inden for herrederne,

Stort set finder man de samme retsprotokoller anlagt ved herreds- og birketing, som kendes inden for købstadsjurisdiktionerne, men det er dog kun i de største landjurisdiktioner, at man finder samtlige protokoltyper repræsenteret. I mindre jurisdiktioner har man nøjedes med at føre en enkelt protokol, justitsprotokollen, hvori samtlige behandlede sager er indført. De ældste tingbøger, der er bevaret fra landjurisdiktionerne, har heller ikke samme alder, som bytingbøgerne. Inden for det sjællandske landsarkivs område stammer de ældste tingbøger fra en landjurisdiktion fra begyndelsen af 1600-tallet, og det er først fra anden halvdel af 1600-tallet, at man påtræffer tingbøger i større udstrækning fra landjurisdiktionerne. I de af landsarkivet udgivne Foreløbige Arkivregistraturer over retsbejtentarkiver indtil 1919 finder man en nøjagtig oversigt over det bevarede protokolmateriale med tilhørende dokumenter, som kan benyttes, hvis man vil ertersøge kriminelle sager afgjort ved en landjurisdiktion.

Gulvmontre nr. 5

"Dømt til galge og gren"

1) 1625, 6. okt.

Ole Jørgensen og menige bymænd i Lyngby fører Poul Lemecken til tinge, for at han kan forpligte sig til efter udstået

straf at forlade landet. Poul Lemecken er dømt til "galge og gren", men senere benådet til 9 måneder i kongens jern på Holmen. Når han har udstået denne straf, skal han forlade landet.

Sokkelund herreds tingbog 1625-26, pag. 24 a-b. Vedlagt den trykte udgave af tingbogen.

2) 1633, 15. juli.

Maren el. Mallene Ipsdatter tilstår på Herlufsholm ting, at hun har bedrevet utugt og avlet 5 uægte børn med forskellige mænd. "For slig groffue synd og last bør (hun) at straffis til kagen".

Herlufsholm birks tingbog 1632-33, pag. 106ff. Vedlagt den trykte udgave af tingbogen.

3) 1852-62.

Tegning til celle, celledør og -vindue i ting- og arresthuset i Tranebjerg på Samsø.

Landsarkivets kortsamling. Samsø birk. 11-21 og 22.

4) 1900, 7. juni.

Kristine Wilhelmine Jørgensen i Halsted idømmes 6 dages fængsel på vand og brød, da hun har sendt sine sønner ud at betle. Drengene var henholdsvis 10 og 8 år. Dommen er afsagt af herredsfoged, dr.jur. V.A. Secher, der fra 1893-97 var provinsarkivar ved det sjællandske provinsarkiv (landsarkiv) og fra 1903-16 rigsarkivar.

Lollands Nørre herreds arkiv. Domprotokol 1896-1901. Vedlagt fotografi af dr. V.A. Secher. Man ser hans underskrift i domprotokollen.

Gulvmontre nr. 6

Den sidste offentlige henrettelse i Stevns herred 1853

Søndag aften den 6. juni 1852 var der bal hos gårdmand Peder Hansen i Varpelev. I ballet deltog et stort antal karle og piger. Natten efter ballet overfaldt den 19-årige Jens Hansen den 18-årige tjenestepige Ane Kirstine Jørgensdatter, kvalte hende med

et af hendes strømpebånd og voldtog liget. Liget, der lå i en grøft, blev tilfældigt fundet 10. juni, og dagen efter arresteredes Jens Hansen. Han tilstod hurtigt ugerningen. Under sagens behandling sad han i arresten i St. Heddinge. Sagen førtes helt frem til højesteret, der 6. juni 1853 - på årsdagen for ugerningen dømte Jens Hansen til at miste sin hals og hans hoved til at sætte på en stage. Justitsministeren stillede i statsrådet forslag om, at dommen ændredes til livsvarigt tugthusarbejde under streng bevogtning. Frederik VII fandt, at den begåede forbrydelse var så oprørende, at den pågældende burde miste livet. Flertallet af statsrådets medlemmer støttede kongen, og ved resolution af 3. juli 1853 bestemtes det, at livsstraffen skulle fuldbyrdes, dog således at hovedet ikke skulle sættes på en stage. Den offentlige henrettelse fandt sted på den nu forsvundne Lammehøj i nærheden af gerningsstedet i Varpelev. Martin A. Hansens farfar overværede henrettelsen, se Jan Nissen: Den unge Martin A. Hansen, 1974 s. 309.

1) 1852, 20. sept.

Original stævning i drabssagen mod den anklagede Jens Hansen.

2) Prokurator Bøyes anklageskrift, dat. 20. sept. 1852.

3) Prokurator C.H. Barfoeds forsvarsindlæg, dat. 9. okt. 1852.

4) Højesteretsdom af 6. juni 1853 med påtegning om, at dommen 25. juli 1853 er forkyndt for anklagede personlig i arresten i St. Heddinge. Nedenunder ses herredsfoged Bülows officielle indberetning om, at højesterets dom er fuldbyrdet 29. juli 1853.

5) Kgl. res. af 3. juli 1853 hvorved højesteretsdommen ændres til livsstraf, uden at hovedet skal sættes på en stage. Ved siden af ligger et aftryk af forhandlingen i statsrådet 3. juli 1853 om den afsagte højesteretsdom

6) Henrettelsen (med økse) foretoges af politibetjent Peter Schmidt i Vordingborg, der fra 1852-65 fungerede som skarpetter for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. 20. sept. 1853 indsendte han en regning til Præstø amt om sine udgifter ved henrettelsen. Regningen lød på 45 rdl. 4 mk. og 2 sk.

Amtet kunne dog ikke godkende regningen, bl. a. nægtede man at betale udgifterne til opførelse af skafottet. Det hed herom, at dette kun havde bestået af 2 sammenføjede brædder omtrent som et strygebræt, der med kroge var gjort fast til blokken.

Nr. 1-3 findes i Stevns-Faxe herredsfogedarkiv. B. Justits-sager 1852-53. Nr. 4-6 findes i Præstø amts arkiv. Journal-sag nr. 1080/1852.

Den københavnske jurisdiktion

Gulvmontre nr. 7-10

Residensstaden København adskiller sig fra det øvrige land ved en udvikling indenfor domstolsvæsenet, som er helt speciel. Som andre købstæder har København haft sit almindelige byting, hvor byfogden præsiderede. De ældre dele af bytingarkivet er gået til grunde ved den store brand i 1728, således at arkivalier fra dette embede ikke er bevaret længere tilbage end til ca. 1722. I 1681 oprettedes to nye domstole i København, nemlig Hofretten og Borgretten. Hofretten var værneting for kgl. embedsmænd, der var optaget i rangforordningen, medens Borgretten var værneting for kgl. embedsmænd uden for rangen. Domme afsagt ved Borgretten kunne appelleres til Hofretten. Københavns byting var herefter alene værneting for de almindelige københavnske borgere. I 1686 oprettedes dernæst en særlig kriminel domstol, kaldet Inkvisitionskommissionen, hvis arbejdsområde først og fremmest blev undersøgelse og påkendelse af tyveri- og hælerisager.

I 1701 fik hovedstaden desuden en særlig politiret, hvis opgave det var at dømme i de såkaldte politisager, altså overtrædelser af politilovene. Der er ikke bevaret arkivmateriale fra denne domstol. I løbet af 1700-tallet udvidedes lidt efter lidt politimesterens dømmende myndighed ikke alene i de egentlige politisager, men også i mindre kriminelle sager, men der er heller ikke bevaret arkivmateriale, der belyser denne side af politimesterens embedsvirksomhed.

I 1771 ophævedes de ovenfor nævnte domstole, og der ind-

rettedes en såkaldt Hof- og stadsret i København, som blev værneting for samtlige københavnske borgere både i civile og kriminelle sager. Også Inkvisitionskommissionen ophævedes, men den genopstod påny et par år efter og ophævedes først definitivt i 1837. Også politimesterens dømmende myndighed opretholdtes efter 1771, og fra ca. 1776 er bevaret arkivmateriale, der nærmere kan belyse denne virksomhed. I 1793 etableredes en egentlig politiret, normeret med 3 politiretsassessorer og politimesteren som justitiarius. Foruden at dømme i politisager forberedte denne domstol de kriminelle sager, som senere skulle pådømmes af Hof- og stadsretten.

I 1845 besluttedes det at samle afgørelse i samtlige kriminelle sager og politisager i en ny domstol, kaldet Kriminal- og politiretten i København, og 1862 overtog denne domstol afgørelsen i de fleste af de sager, som hidtil var blevet afgjort ved politidirektørens resolution. Fra da af skal alle eftersøgninger efter kriminelle- og politisager foretages i Kriminal- og politirettens arkiv. Der vil forhåbentlig i løbet af et par år komme til at foreligge fuldstændige arkivregistraturer over samtlige københavnske politi- og domstolsarkiver.

Gulvmontre nr. 7

Ældre københavnske straffesager I

1) 1667-70. Hofrettens protokol.

Protokollen, der er indbundet i pergament og på for- og bagsiden prydet med Fred. III.s kronede monogram, er den ældst bevarede københavnske retsprotokol. Den er aut. 19/4 1667 til brug for den såkaldte hofret på Københavns slot. Protokollen refererer, hvad der skete i retten, både civile og kriminelle sager. 26. juli 1669 afsagte retten således dom over årsknægt Jacob Jensen, der for "modvillig mened" idømtes 3 nætter i tårnet og i jern og i 3 dage at skulle gå i den spanske kappe "her paa Kiøbenhafn Slott".

Hofrettens arkiv.

2) 1669, 22. nov.

Hofrettens dom over kgl. majestæts kammertjener Jakob Petersen. Jakob Petersen var ikke en almindelig kammertjener. Han tilhørte kredsen omkring dronning Sofie Amalie, og da Christoffer Gabel i 1664 blev foretrukket for Hannibal Sehested til "premierminister" bragte Jakob Petersen sig i sikkerhed i udlandet. I 1669 lod Gabel Jakob Petersen stævne for hofretten for uden tilladelse at have taget ophold i udlandet. Han idømtes landsforvisning og tab af ære.

Original i rigsarkivet. Domme, Tingvidner, Forligelser og Forpligtelser. 9. skab nr. 143 a og b.

3) 1753, 15. aug.

Forhør over Maren Pedersdatter, værtshusholderske på Christianshavn, der sigtes for hæleri med hensyn til 5½ pund stjålet puddersukker.

Inkvisitionskommissionens justitsprotokol nr. 7. 1749-58.

4) 1724, 4. dec.

Forhør over forskellige personer i anledning af drabet på matros Hans Eilersen udenfor Vesterport.

Bytingsprotokol 1723-24, pag. 148-49.

5) 1767, 4. juni.

Dom over Heinrich Jensen, som har stjålet nogle hovedtøjer i den kgl. stald på Christiansborg. Han dømmes til kagstryging, påsættelse af tyvsmærke i panden og livsvarigt arbejde i fæstningen.

Borgretten. Domprotokol 1762-73, pag. 207.

6) 1778, 4. sept.

Politimesterkendelse i tyverisagen mod Anne Bentsen, der hos S. Knud Walsøe har tilvendt sig en drejelsdug og et rødternet forklæde. Hun indsættes i Børnehuset i 3 måneder.

Københavns politiret. 2. protokol. Forhørsprotokol 1777-79. I montren er desuden henlagt rids af fængselskældereren i Københavns rådhus efter branden i 1728.

Gulvmontre nr. 8

Københavnske straffesager II

1) 1776, 8. juli.

Forhør over Ludvig Joseph Leopold Brown, der minstænkes for at have udgivet falske Banco-sedler.

Hof- og stadsrettens 1. kriminelle kammer. Vidneprotokol D, s. 572-73.

2) 1761, 2. sept.

Hofrettens dom over Henrich Thomsen Hiorth, der er brudt ind i de kgl. gemakker på Christiansborg slot, og fra enkedronningens og prinsesse Charlotte Amalies chartoller fjernet forskellige pretiosa. Hiorth er først dømt ved Borgretten og bliver efter appel dømt ved Hofretten. Begge domstole er enige om, at sagen ikke kan betragtes som almindeligt groft tyveri, men som en overtrædelse af lovens 6-9-7. Til skræk og afsky for andre bør han derfor miste livet.

Hofretten. Pådømte sager 1759-61,62.

3) 1791, 10. okt.

Dom over fhv. landmåler Hans Conradi, der ved hjælp af falske breve fra rentekammeret og ved at udgive sig som landmåler har foretaget en ulovlig opmålingsforretning i Buddinge og under falske forudsætninger forledt bonden Hans Larsen i Vangede til at opføre en bygning på grunden. Conradi idømmes til at have sin hals, ære og boeslod forbrudt.

Hof- og stadsrettens domprotokol i L. instans 1790-93.s.340-42.

4) 1841-42.

Prøve på en voteringsprotokol fra Landsover- samt hof- og stadsretten. Protokollen har været indrettet til at aflåses. I en normal votering deltog som regel 5 assessorer, og den først voterende gennemgik hele sagen og stillede forslag til konklusion. De øvrige kunne derefter enten tilslutte sig, hvad de gjorde i mange tilfælde, eller afgive dissenterende votum. En enkelt votering kunne fylde adskillige sider i pro-

tokollen.

LOHS. Voteringsprotokol for 1. instans. 1841-42. I montren er desuden henlagt billede af "Arresthuset" i København, opført 1706-12 og tugt- rasp- og forbedringshuset på Christianshavn, opført 1734-40. Pontoppidans Danske Atlas.

Gulvmontre nr. 9

Københavnske straffesager III

1) 1839, 30. nov.

Voteringen i sagen mod red. J.F. Giødwad for overtrædelse af trykkefrihedslovgivningen. Assessor Møllerup har været 1. voverende. De øvrige 4 dommers vota ses nederst s. 450.

LOHS. Voteringsprotokol for 1. instans. 1839-40.

2) 1869-96.

Kriminal- og politirettens strafferegister. Opslaget viser straffede mandspersoner, litra T.

Kriminal- og politirettens arkiv. Strafferegister 1869-96.

3) 1842, 24. maj.

Dom over arrestanten Peter Ohlson, der har sat ild på sin husbonds gård og udsat beboerne for at indebrænde. Dommen lyder på fæstningsarbejde i 16 år med efterfølgende udvisning af riget.

LOHS. Domprotokol nr. 36 A 1. instans 1841-43, pag. 423-26.

Gulvmontre nr. 10

Københavnske straffesager IV

1) 1858, 18. nov.

Forhør over arrestanten Augusta Caroline Seiler, der sigtes for tyveri. Arrestanten fremstilledes 1. gang for kriminalretsassessor Gudenrath 18. nov. 1858 og var i de følgende dage påny i forhør. De enkelte forhør refereres udførligt,

og protokollen underskrives hver dag af forhørsdommeren, hans skriver og et retsvidne.

Kriminal- og politirettens arkiv. 1. kriminalkammers forhørsprotokol nr. 19. 1857-59.

2-6) 1889, 17. dec.

Dom i sagen mod Axel Drexler, der er anklaget for tyveri. Som prøver på dokumenter, der kan findes i en almindelig kriminalsag, er fremlagt: afskrift af grundlovsforhør, udskrift af forhørsprotokol med planer over den ejendom, hvor tyveriet er begået, samt aktors og defensors skriftlige indlæg.

Kriminal- og politirettens arkiv. Pådømte sager. 17.dec. 1889. I montren er desuden fremlagt "Scene fra den offentlige Politiret". Træsnit i Illustreret Tidende og billede af Domhuset på Nytorv, opført af C.F. Hansen. Siden 1815 har denne bygning huset forskellige københavnske domstole.

Appelinstanserne

Gulvmontre nr. 11-12

Fra de forskellige underinstanser i by og på land kunne afsagte domme appelleres til de såkaldte landsting, hvis oprindelse ligeledes skal søges i middelalderen.

Det vigtigste af landstingene var det såkaldte Sjællandsfar landsting, der mødtes i Ringsted. Fra dette landsting er bl.a. bevaret justitsprotokoller fra 1676. Endvidere fandtes indenfor landsarkivets område det såkaldte Mønbo landsting, der havde tingsted i Stege. Det ophævedes dog allerede i 1681, og dets forretninger henlagdes under Sjællandsfar landsting. Fra denne domstol er bevaret en enkelt tingbog, der dækker årene 1679-81. Endvidere fandtes Lollandsfar og Falsters landsting, der havde tingsted i Maribo. Tingbøgerne fra dette landsting begynder i 1664. Endelig var der Bornholms landsting med tingsted først i Åkirkeby og senere i Rønne. Fra dette embede er bevaret tingbøger fra 1671. Medens de øvrige landsting ophævedes i 1805, vedblev Bornholms landsting at fungere indtil 1813,

og det blev samtidig bestemt, at de kriminelle sager fra Bornholm direkte kunne appelleres til højesteret.

Ved en frd. af 25. jan. 1805 ophævedes de gamle landsting, med undtagelse af Bornholms, og der indrettedes i forbindelse med Hof- og stadsretten i København en ny overret, kaldet Lands- over- samt hof- og stadsretten, hvortil der kunne appelleres fra samtlige underinstanser på Sjælland, Lolland og Falster, og fra 1813 tillige Bornholm og fra 1816 ligeledes Færøerne. Den nye landsoverret blev tillige appelinstans for underretterne, der hidtil havde hørt under landstinget i Odense.

Gulvmontre nr. 11

Ældre appelsager

1) 1680, 21. jan.

Opslaget viser en række afsagte domme ved Sjællandsfar landsting 21. jan. 1680. Langt de fleste appellerede sager var civile sager.

Sjællandsfar landstings justitsprotokol 1676-81.

2) 1626, 1. febr.

Landstingets originale dom i sagen mod Mette Ebbis af Helsingør, der var anklaget for troldom. Dommen blev afsagt af landsdommer Jacob Ulfeldt til Bavelse. Dommen er ligeledes beseglet af landstingsskriver Jørgen Jørgensen.

Helsingør byfogeds arkiv.B. Bytingsdokumenter pk. nr. 150.

3) 1782, 29. maj.

Bornholms landstings dom over Maren Rosengren for hendes mistænkelige forhold i forbindelse med en stjålen sølvske. Sagen er et eksempel på, hvilke småsager der undertiden appelleres til landstinget. Ved Rønne byting var pigen idømt 3 års hensættelse i Christianshavns tugthus. Landstinget nedsatte straffen til 6 måneder.

Bornholms landstings domprotokol 1778-99. fol. 83-84.

4) 1798, 22. aug.

Lollands og Falsters landstingsdom over den 31-årige Hans

Troelsen af Egense, som havde dræbt sin hustru Lisbeth Hansdatter.

Den barbariske dom lød på, at den anklagede skulle knibes med gloende tænger først uden for gerningsstedet, derefter 3 gange mellem dette og retterstedet og endnu en gang på retterstedet. Dernæst skulle hans højre hånd afhugges i levende live med økse og derpå hovedet. Legemet skulle af natmandens folk lægges på stejle og hoved og afhuggen hånd sættes på en stage oven over legemet. Delikventen skulle endelig have sin ejendom forbrudt og betale sagsomkostninger og udgifter til eksekutionen.

Lolland-Falsters landstings justitsprotokol 1794-1805.

Gulvmontre nr. 12

Yngre appelsager

1) 1892, 19. jan.

Dom over N.C.F.W. Thorendal, der er anklaget for voldtægtsforsøg mod 9 navngivne kvinder. Dommen lød på 3 års tugthus. Præmisserne til dommen fylder ikke mindre end $12\frac{1}{2}$ side, og der gøres udførligt rede for de enkelte forhold.

LOHS. Domprotokol for kriminelle sager nr. 17. 1891-92.

2) 1900, 10. jan.

Votum af assessor Hindenburg i en tyverisag.

I de kollegialt organiserede domstole deltog som regel 5 dommere i sagernes behandling, og der er bevaret et omfattende materiale af voteringer. I den foreliggende sag er assessor Hindenburg utilfreds med underrettens behandling af sagen, som han ikke finder grundig nok. Herefter hedder det om den anklagede: "Fyren forstår jo tilmed at sejle under falsk Flag, og hans virkelige og paatagne navnes Almindelighed kan have lettet ham denne sport". Underretsdommeren bør derfor pålægges at undersøge den anklagedes færden inden for et bestemt tidsrum.

LOHS. Voteringer i kriminelle sager 1900. 16/1.

3) 1909, 19. nov. En voldssag fra 1909.

De fremlagte dokumenter viser, hvad der normalt findes i en appelleret sag, der kommer til behandling ved landsoverretten. Man finder den originale stævning, aktors og defensors skriftlige indlæg samt afskrift af dommen.

LOHS. Pådømte kriminelle sager 1909, 19/11.

Vægmontrene

P.A. Heiberg landsforvises

I 1790 havde forfatteren P.A. Heiberg fået en bødestraf for udgivelsen af den satiriske vise om kronprinseparrets indtog, hvori bl.a. forekom de berømte strofer: "Ordener hænger man på idioter, stjerner og bånd man kun adelen gier". I de flg. år rejstes forskellige nye trykkefrihedssager mod Heiberg, og han idømtes nye bøder. Intet kunne imidlertid holde ham tilbage, og han fortsatte sit satiriske forfatterskab. I 1799 udsendte Heiberg et nyt skrift, kaldet Sproggranskning, hvori han rettede angreb mod en række offentlige institutioner og embedsmænd. Kancelliet besluttede derfor påny at rejse tiltale. Sagen førtes for Hof- og stadsretten i København, og 24. dec. 1799 afsagde retten sin dom over Heiberg. Under henvisning til den nyudkomne trykkefrihedsforordning idømtes Heiberg landsforvisning. I begyndelsen af 1800 forlod Heiberg København og tog ophold i Paris. Han trådte i den franske stats tjeneste og døde i Paris 1841.

- 1) Kancelliet anmoder 26/2 1799 generalfiskalen P.F. Skibsted om at drage Heiberg til ansvar for hans strafværdige forfatterskab.
 - 2) 11/3 1799 forkynder stævningsemændene Svendsen og Dam stævningen for Heiberg på dennes bopæl i Store Kongensgade 42. Heiberg nedlægger straks protest mod stævningens form og påfører selve stævningedokumentet denne protest.
 - 3) Generalfiskal Skibsteds anklageskrift mod Heiberg, dat. 18/3 1799. Opslaget viser generalfiskalens kommentar til skriftet: Sproggranskning. Han hævder, at forfatteren "under Satyrens og Ironiens Beskyttelse" har haft til hensigt at give sin galde luft og hånet den danske nation, Danmarks monark, konstitutionen og den offentlige forvaltning.
 - 4) Heiberg førte selv sit forsvar for retten og udarbejdede bl.a. det her fremlagte skriftlige indlæg, dat. 20. maj 1799.
 - 5) Heiberg tager afsked på Valby Bakken med Kamma og Knud Lyhne Rahbek og drager i landflygtighed. Maleri af V. Rosenstand.
- Nr. 1-4 findes i Hof- og stadsrettens arkiv. Pådømte sager 24/12 1799.

Vægmontre nr. 2

Guldhornstyveriet

Natten mellem 4. og 5. maj 1802 blev fra det kgl. kunstkammer i den nuværende rigsarkivbygning stjålet de berømte guldhorn, fundet ved Gallehus i hhv. 1639 og 1734. Gerningsmanden var uden besvær kommet ind i bygningen ved hjælp af falske nøgler og var forsvundet uden at efterlade sig spor, der kunne hjælpe politiet i efterforskningen. En udlov på 1000 rdl. bragte ingen anvendelige oplysninger for dagen.

Omkring et årstid efter tyveriet henvendte guldsmed Regnell sig til politiet med et lille stykke rent, uforarbejdet guld, som var blevet ham tilbudt af en vis Niels Heidenreich. Guldsmeden havde fattet mistanke, da Heidenreich ikke kunne give en fornuftig forklaring på, hvorfra guldet stammede. Heidenreich viste sig at være en gammel bekendt af politiet, og ved en husundersøgelse i hans lejlighed fandtes flere guldstykker.

30. april 1803 aflagde Heidenreich tilståelse. Efter tyveriet var guldhornene smeltet om og solgt som guldklumper.

Sagen blev ikke gjort til genstand for nogen egentlig retshandling. Politiet sendte forhørmaterialet til kancelliet, og på baggrund heraf udgik en kgl. resolution, hvorefter Heidenreich straks skulle indsættes i Københavns tugthus på livstid.

- 1) Overhofmarskæl A.W. Hauch anmelder 5/5 1802 for politimester Haagen, at der fra Kunstkammeret er stjålet "2de Guld-Horn, samt en Guldkæde med Diamanter besat".
- 2) Fotografi af det guldhorn, som 20/7 1639 blev fundet af en ung pige i Gallehus ved Møgeltønder.
- 3) Borgerbrev for Niels Heidenreich som urmager og guldsmed i København, dat. 9/10 1797.
- 4) Politirettens forhør over guldsmed Heidenreich 13/5 1803. På venstre side af den opslåede protokol er indført en fortegnelse over beslaglagte og fremlagte guldeffekter, opgjort i vægt (lod og quint).
- 5-7) Den unge Adam Oehlenschläger, der var under stærk påvirkning af den tyske romantiske filosof Henrik Steffens, blev ved med-

delelsen om guldhornstyveriet inspireret til at skrive digtet "Guldhornene", der udkom i 1802 og for alvor indvarslede den romantiske periode i dansk digtning.

Nr. 1 og 3 findes i politirettens arkiv. 2. protokol. sluttede og hævdede sager maj-juni 1803 nr. 264.

Nr. 4 er Politirettens 2. protokol. Forhørsprotokol nr. 15 1801-03, pag. 704.

Vægmontre nr. 3

Orla Lehmann idømmes 3 måneders fængsel

I 1840 blev den unge liberale politiker Orla Lehmann først indvalgt i Københavns borgerrepræsentation og senere på året til ständerdeputeret i Roskilde (valgt i Svendborg). I januar 1841 fulgte han sin ældre ven og meningsfælle fabrikant J.C. Drewsen på en politisk agitationsrejse til Falster. På rådstuen i Nykøbing mødtes Drewsen med en række landborepræsentanter, og en af dem stillede det spørgsmål til Drewsen, om bondestanden nu også kunne være sikker på, at en fri forfatning ville være til gavn for standen. Orla Lehmann besvarede spørgsmålet bekræftende og tog i et stærkt og varmt indlæg til orde for afskaffelse af det enevældige system. Hans improviserede tale blev offentliggjort i Lolland-Falsters Stiftstidende og vandrede herefter landet rundt. Talen gav anledning til, at Lehmann blev anklaget for at forsøge at udbrede had og misfornøjelse med Danmarks forfatning. Sagen pådømtes først ved hof- og stadsretten i København og blev derefter appelleret til højesteret, som i januar 1842 idømte Lehmann 3 måneders fængsel. Fængselsstraffen afsonedes under meget milde former (Lehmann var ved at drukne under sofapuder, der tilsendtes ham af beundrerinder fra nær og fjern), og dommen og fængselsopholdet gjorde ham til martyr for den liberale sag.

- 1) Ordre fra kancelliet, dat. 18/2 1841 til højesteretsadvokat Treschow om at rejse tiltale mod cand.jur. Orla Lehmann for hans politiske optræden i Nykøbing F. 30/1 1841.
- 2) Original stævning mod Lehmann, forkyndt på hans bopæl Lille Købmagergade 189 d. 22/5 1841.

- 3) Højesteretsadvokat Treschows anklageskrift, dat. 24/5 1841. Under henvisning til trykkefrihedsforordningen af 27/9 1799, jfr. frd. af 30/3 1827 nedlægges påstand om en så streng og alvorlig straf, som retten måtte finde, at han har forskyldt p. gr. af sin farlige forbrydelse.
- 4) Højesteretsadvokat Edv. Buntzens forsvarsindlæg, dat. 5/7 1841. Han indstiller til frifindelse, da Lehmann blot har ytret, at bønderne burde ønske en fri forfatning. Dette er ikke en opfordring til at virke for en sådan og allermindst på en ulovlig måde.
- 5) Orla Lehmann i fængsel. Litografi. 1842.

Nr. 1-4 findes i Hof- og stadsrettens arkiv. Pådømte sager 18/12 1841.

Vægmontre nr. 4

I

Dr. Dampe. Et iscenesat politisk justitsmord.

Jacob Jacobsen Dampe faldt som offer for den sene enevældes sygelige frygt for "revolutionære" stemninger og tendenser.

Efter teologisk embedseksamen blev Dampe i 1812 ansat som adjunkt ved Slagelse Latinskole. Samme år blev han dr.phil. på en afhandling om Koranens etik. Efter et mislykket forsøg som avisredaktør flyttede han 1816 til København, hvor han opnåede en kortvarig succes som modepræst, indtil myndighederne i 1820 forbød ham at benytte kirkerne til sine vækkelsesagtige møder. På denne tid var det kommet justitsminister Kaas for øre, at der bestod en hemmelig forening af folk, der bar en jernring på fingeren. Foreningens medlemmer skulle især holde til i klubben "Clio", og formålet med sammenkomsterne var af samfundsomstyrtende art. Især det med jernringen optog politiet stærkt, indtil det blev kendt, at dette smykke af mange ansås for at være et fortrinligt middel mod gigt. Gennem en række mellemænd, hvoraf flere var af tvivlsomt omdømme, nåede politidirektør Andreas Kierulff frem til Jacob Dampe. Egentlige holdepunkter for dennes farlighed forelå ikke, men her kom en af mellemændene til hjælp. Kaptajn Top vandt Dampes tillid og overbeviste ham om, at han

burde nedskrive sine let forvirrede tanker om en fri forfatning. Planen lykkedes, og Dampe udformede bl.a. et opråb, hvori Frederik 6. karakteriseredes som et tåbeligt menneske. Tillige fik Top arrangeret et stiftende møde for et revolutionært selskab torsdag 16. november 1820 i et lokale i Brolæggerstræde. Om aftenen ankom Dampe, Top og endnu en medsammensvoren til mødet, hvor kun tre personer var forsamlet - alle tre politifolk. Fælden klappede, og en i forvejen nedsat kommissionsdomstol idømte 14. febr. 1821 Dampe til døden, ved kgl. resolution af 7. marts s.å. ændret til livsvarigt fængsel på Christiansø. Efter 20 år tillod Christian 8., at fængselsopholdet forandredes til forvisning på Bornholm. Ved tronskiftet 1848 fik Dampe i lighed med andre politiske fanger amnesti og flyttede til København, hvor han indtil sin død 1867 levede af en statspension.

- 1) Kaptajn Tops besvarelse af politidirektør Kierulffs spørgsmål vedr. "Jernringsforeningen", 8. sept. 1820.
- 2) Første nr. af det satiriske ugeblad Iagttageren, udgivet og skrevet af Dr. Dampe, 4. okt. 1820. Fortællingen "Jernringen" indledes således: "Staten Pamplubbrias politi var et meget årvågent politi. Det havde, som man siger, et øje på hver finger; det var bestandig i bevægelse...".
- 3) Dr. Dampes tanker om regeringsform. Dampe erklærer, at magten udgår fra folket, men administreres af kongen. Folket har derfor samme ret mod kongen, hvis han gør indgreb i folkets ret, som kongen har, hvis folket gør indgreb i hans ret. Udateret.
- 4) Dampe meddeler Rønne byfoged, J.A. Garde, at han i et par dage "gør en lille fodvandring for at besøge nogle smukke egne på Bornholm". 23. august 1843.
- 5) I montren findes desuden et billede af dr. Dampe og et billede af statsfængslet på Christiansø, opført i 1824. Dr. Dampe sad i dette fængsel 1826-41. Bygningen eksisterer endnu og kan besøges. Fængselscellerne er for en stor del udlejet til redskabsrum for fiskere.

1-3 findes i Københavns Politidirektørs arkiv, I. 53 grup. J,

Korrespondancesager vedr. sagen mod dr. Dampe m. fl., nr. 4
i Rønne byfogedarkiv, afd. N. Almindelig korrespondance.
Indkomne breve.

II

"Spildte Guds ord på Balle-Lars"

Mundheldet "Spildte Guds ord på Balle-Lars" kan med nøjagtighed dateres til 1861. I dette år udgav Jacob Elisæus Gjellebøl, sognepræst i Præstø, en pjece, hvori han beskrev sine ørkesløse bestræbelser på at få Lars Nielsen Bahl, kaldet Balle-Lars, til at angre sin synd og forseelse - mordet på enken efter gård-ejer Ole Andersen i Ugledige 8. september 1858. Pjecens titel var "Spildte Guds Ord på Balle-Lars".

Balle-Lars var for et løfte om 100 Rdl. blevet hyret til at skyde den gamle dame af stedsønnen Niels Peder Olsen, der i sin tid havde købt gården, men med den klausul, at han først kunne overtage den ved hendes død.

I første omgang tilstod Balle-Lars mordet og dømtes ved højesteret til døden ved halshugning. Men endnu inden dommen var faldet, trak han tilståelsen tilbage, idet han efter sigende var blevet overbevist om, at en konsekvent benægtelse kunne redde hans liv. Pastor Gjellebøl skulle i denne situation ikke blot forberede morderen på døden, men helst også få ham til at rykke ud med en fornyet tilståelse. Præstens forehavende mislykkedes totalt. Selv på retterstedet ville Balle-Lars ikke kendes ved ugerningen. 16. oktober 1860 fandt henrettelsen sted. Niels Peder Olsen, initiativtageren til mordet, idømtes tugthus på livstid.

- 1) Dom over Lars Nielsen Bahl afsagt af Kommissionsdomstolen den 3. januar 1860. Balle-Lars dømtes "til at miste sin hals og hovedet at sættes på en stage"
- 2) Ekstrakt af mordsagens forløb.

Nr. 1-2 findes i Københavns Kriminal- og politirets arkiv.
Kommissionsdomstole nr. 10. Sagen mod Balle-Lars m.fl.

Vægmontre nr. 5

"Corsaren" i modvind

I årene 1837-45 førtes en hård kamp mellem den vågnende liberale presse og regeringen. Ved hjælp af trykkefrihedsforordningen af 1799 søgte regeringen på alle måder at stække den liberale presses udvikling. Det regnede med sagsanlæg, bøder og fængselsstraffe. Et af de blade, som regeringen især havde kig på, var det af forfatteren Meir Goldschmidt udgivne vittighedsblad "Corsaren", grundlagt 1840. For at beskytte sig mod regeringen, anvendte Goldschmidt i vid udstrækning stråmænd som ansvarlige redaktører. I 1842 rejste regeringen påny en pressesag mod "Corsaren". Man anklagede en kobberstikker og en bogtrykker for ikke at have angivet deres navn på det trykte eller et falsk navn, og Goldschmidt blev anklaget for at have benyttet en række navngivne arbejdsmænd som stråmænd ved redaktionen. Flere hidtil anonyme personer passerede revu for dommerne, og man gravede flittigt i deres fortid. Kobberstikker og bogtrykker blev frifundet ved Hof- og stadsrettens dom af 31. maj 1842, Goldschmidt fik en bøde på 200 rdl., medens samtlige anklagede arbejdsmænd slap med mindre bøder.

- 1) På foranledning af aktor, prokurator Weidemann stævnes boghandler Steen, bogtrykker Schlesinger, cand. philos. M. Goldschmidt samt 5 navngivne arbejdsmænd til at møde i Hof- og stadsretten, dat. 30/4 1841.
- 2) Goldschmidt anmoder sin defensor om at udvirke ny"anstand med sagen!"Sørg nu endelig for, at jeg endnu engang komme til at omfavne Dem, så skal jeg for alvor sige Farvel, tørre mine Øine og bede Gud være med Dem. Deres hengivne M. Goldschmidt". Dat. 11. jan. 1842.
- 3) Erklæring fra arbejdsmand F.F. Jensen, konciperet og renskrevet af Goldschmidt, at han for tiden tildels ernærer sig som "Literatus", og at han er ansvarlig redaktør af "Corsaren". Dat. 25/5 1841.
- 4) I sagen mod arbejdsmand A.C. Hansen, der har udgivet sig som redaktør, fremlægges et tidligere domsudskrift, i henhold til

hvilket han som matros er idømt, at "kattes for Pælen" med 27 slag i een dag. Dommen ændredes senere til 27 slag tamp.

- 5) Tidligere korporal R.P. Fjelsteds strafferegister ved det 2. vestindiske kompagni. Fjelsted har ligeledes tidligere været engageret som redaktør af "Corsaren". I 1832 var Fjelsted bl.a. blevet idømt 4 gange spidsrod.
- 6) Prokurator Nyholms forsvar for de 5 arbejdsmænd, som har udgivet sig for redaktører af "Corsaren", dat. 20/12 1841. Nyholm mener, at det er aldeles ulovligt at overtage et redaktørerhverv. Når Goldschmidt har engageret "temmelig ringe folk" til dette hverv, har det vel sin grund i, at disse har været tilfredse med et mindre honorar.
- 7) Fotografi af Corsaren nr. 95 for 15/7 1842. Efter dommen af 31/5 1842, engagerede Goldschmidt cand. philos R.P. Morthensen som redaktør.

På titelbladet vises sørøverskibet med den franske trikolore i toppen. Agterflaget bærer motto'et fra den franske revolution: "Ça ira, ça ira". "det skal gå".

Vægmontre nr. 6

I

Attentatet på Estrup

21. oktober 1885 var konseilspræsident J.B.S. Estrup på vej til sit hjem på den daværende Toldbodvej, nu Esplanaden. Umiddelbart før han nåede indgangsdøren, blev han standset af en ung mand, der spurgte om det var konseilspræsidenten. Da Estrup bekræftede dette, affyrede den unge mand, typograf Julius Rasmussen, to skud mod Estrup, der på mirakuløs vis slap fra attentatet med livet i behold og uden en skramme. Den første kugle var prellet af på en knap, mens den anden gik ved siden af målet. Tilsyneladende uanfægtet gik Estrup samme aften til middagsselskab, hvor han fortalte om hændelsen. I mellemtiden spredtes nyheden med lynets hast. Kongen sendte egenhændigt et lykønskingstelegram. I venstrepresen og i de socialdemokratiske blade fik man travlt med at fordømme attentatet. Man ventede det værste.

Under afhøringen af Julius Rasmussen viste det sig imidlertid, at han ingen direkte tilknytning havde til oppositionspartierne, men dommeren undlod ikke at gøre opmærksom på, at typografen tidligere havde været beskæftiget på trykkerier, der enten var ledet af Venstremænd eller endog trykte Venstre-blade. Tillige havde han været medlem af en riffelforening, hvilke forhold havde forkvaklet Julius Rasmussens "hele åndsretning".

Dommen, der faldt 23. januar 1886, lød på 14 års tugthus. Julius Rasmussen begik senere selvmord i fængslet. Begivenheden førte iøvrigt til oprettelsen af de blå gendarmer, udvidelse af politikorpset og en skærpelse af presseloven.

1) Dom over typograf Julius Rasmussen, 23/1 1886

Københavns Kriminal- og politiret, domprotokol 62. Offentlige sager, 1885 21/11 - 1886 20/3.

2) Træsnit forestillende attentatet mod Estrup. Attentatet fandt sted foran Estrups privatbolig i Toldbodgade (idag Vanføresamfundets Hovedsæde. Porten eksisterer endnu).

Træsnit i Illustreret Tidende.

II

Sagen mod Christen Berg

I sommeren 1885 foretog Christen Berg, folketingets formand og ledende Venstre-politiker, en agitationsrejse i Jylland for at samle befolkningen i kampen mod Estrups provisorier. 16. juni var han nået til Holstebro, hvor en større forsamling ventede ham. Efter ordre fra justitsministeriet var også byens politimester blandt tilhørerne og havde anbragt sig iøjnefaldende på tribunen tæt ved talerstolen. Ved en tidligere lignende begivenhed i Løgstør havde Berg erklæret, at han under ingen omstændigheder ville tale med politiet som observatør. Mødearrangørerne forhandlede derfor med politimesteren, for at få ham til at forlade tribunen i mindelighed, men uden held. Da det blev Christen Bergs tur til at bestige talerstolen skete ingenting. Såvel Berg som politimesteren blev siddende, hvorefter to mand fjernede politimesteren "med magt", d.v.s. under dennes protest.

I Højre-pressen blev affæren gjort til genstand for indgående brskrivelse. Det hed sig, at Berg havde opfordret til vold mod øvrigheden. Fra modsat hold fremhævedes omvendt politiets provokerende adfærd.

Ved en kommissionsdomstol, nedsat allerede 25. juni, idømmes de to "voldsmænd" og Christen Berg hver 6 måneders fængsel. Dommen faldt 30. september 1885.

- 1) Viborg Stifts-Tidendes referat af "Skandalen i Holstebro", dat. 18/6 1885. Beretningen er præget af Højres synspunkter.
- 2) Kommissionsdommen over Christen Berg og hans to medskyldige, gårdejer Peder Pedersen Noes og redaktør Thomas Nielsen, den 30. september 1885.

Nr. 1-3 findes i Københavns Kriminal- og politiret. Kommissionsdomstol nr. 32. Holstebrosagen.

- 3) Berømt gruppebillede (litografi) af Venstrepolitikerne, ca. 1880. I midten Christen Berg, øverst Frede Bojsen og Sofus Høgsbro, nederst Viggo Hørup og grev Holstein-Ledreborg.

Vægmontre nr. 7

Fortidens straffe

- 1) Afskrift af rådstuedom af 6. dec. 1756 over Anne Kirstine Tidemanns, der er sigtet for tyverier og hælerier. Til velfortjent straf og andre ligesindede til afsky skal hun kagstryges og have påsat tyvsmærke i panden. Derefter skal hun på livstid anbringes i spindehuset på Christianshavn.
Tugt-, rasp- og forbedringshusets arkiv, pk. nr. 300.
- 2) Opklyngning i galgen var i den ældste tid en hyppigt anvendt straf, og hver købstad havde som regel sin faste galge anbragt på en bakke uden for byen. Fotografiet af det berømte stik af Braunius fra 1587 viser den københavnske galge.
- 3) Kagen på Nytorv i København. Ved kagstrygning forstod man piskning ved byens kag, en pæl, der fandtes opstillet i enhver større by og som regel på torvet.

Stik fra "Den danske Vitruvius".

- 4) Den dømte føres til kagstrygning. Tegning af P. Klæstrup.
- 5) Samtidigt stik af henrettelsen af J.F. Struensee i 1772. Henrettelsen fandt sted på Østre Fælled.
- 6) Samtidig tegning af de parterede lig af Struensee og hans medskyldige Brandt anbragt på hjul og stejle. 1772.
- 7) Den såkaldte spanske kappe, en omvendt tønne, båret offentligt ved mindre lovovertrædelser til spot og spe for byens indvånere. På tønden er anbragt en seddel med angivelse af delikventens navn og forseelse. Stik fra 1784.

Vægmontre nr. 8

Christianshavns straffeanstalt

Omkring 1662 flyttede det såkaldte Børnehus til en nybygning, der opførtes på en grund ud mod det senere Christianshavns torv. I de flg. år udvikledes institutionen lidt efter lidt til en straffeanstalt, og i årene 1739-41 opførtes en nybygning for Børnehuset, som fra 1790 kaldtes Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset på Christianshavn, senere Christianshavns straffeanstalt (se billede i gulvmontre nr. 8). Der foretoges efter 1790 forskellige ombygninger og tilbygninger, og i årene 1864-65 opførtes med facade mod St. Annegade et særligt kvindefængsel for både tugthus- og forbedringshusfanger. Det store fængselskompleks blev opgivet i 1928 og kort efter nedbrudt for at give plads til moderne boligkomplekser (bl.a. Lagkagehuset).

I montren er fremlagt Fangerulle over kvindelige fanger XVI, 1888-90. Lb.nr. 491 i straffeanstaltens arkiv i landsarkivet.

Oplaget viser, at hver indsat fange havde sin side i protokollen med personlige oplysninger samt fotografi. Desuden gives der oplysning om den begåede forbrydelse, dommen og straffen.

Vægmontre nr. 9

Møns Tugt-og Forbedringshus

I 1703 opførtes i Stege en særlig bygning til den såkaldte navigationsskole. Da man i 1737 besluttede at oprette et tugt- og

forbedringshus på Møn, overgik den tidligere skolebygning til den nye straffeanstalt. I 1850 nedlagdes tugthuset, og det blev herefter besluttet, at bygningerne skulle benyttes som sindssygehospital. Den gamle bygning fra 1703 eksisterer stadig (Langgade) og rummer nu et plejehjem for sindssyge.

1) Godkendt facadetegning af navigationsskolen i Stege, dat. 5/2 1703.

Landsarkivets kortsamling 7-1.

2) Grundplan over tugthuset, opmålt febr. 1839.

Straffeanstaltens arkiv i landsarkivet. Lbnr. 183.

Vægmontre nr. 10

Skarpretteren og hans blodige håndværk

Den ældre betegnelse for den person, hvis opgave det var at eksekvere fortidens mange forskellige legemlige straffe, var bøddlen eller mestermændene. Hans arbejdes karakter medførte, at man i almindelighed betragtede ham som æreløs, og det var undertiden vanskeligt at finde personer, der ville udføre en bøddels arbejde. Fra ca. år 1800 opgav man de fleste af fortidens barbariske legemsstraffe, men man opretholdt stadig dødsstraffen, som eksekveredes ved halshugning med økse. Den gamle betegnelse: bøddel forsvandt og afløstes af titlen skarpretter. I løbet af 1800-tallet nåede man dertil, at der kun fandtes een skarpretter for hele riget. I 1877 skulle der udpeges en ny skarpretter, og stillingen blev opslået ledig. Der meldte sig 4 ansøgere, alle politibetjente, og under 26. juli 1877 beskikkede justitsministeriet den københavnske politibetjent Jens Seistrup til skarpretter for kongeriget Danmark med en årlig løn af 1600 kr. Sidste gang Seistrup var i funktion som skarpretter var i 1892.

1) Skriv. fra justitsminister Nellesmann til Københavns politidirektør, hvori man meddeler, at Seistrup er udnævnt til skarpretter, dat. 26/7 1877.

2) Fortegnelse over ansøgerne til det ledige skarpretterembede, dat. 7/7 1877.

- 3) Prøve på et såkaldt stikbrev, udsendt af Københavns politiskammer 31. juli 1818 i anledning af et begået mord på Vesterbro.
- 4) En anholdelse. Efter maleri af Wilh. Marstrand. 1835.
- 5) En anholdelse ca. 100 år senere. Samtidigt fotografi. En ældre generation vil tydeligt mindes de karakteristiske brede københavnske "panserbasser".
- 6) Prøve på en af datidens så populære skillingsviser, forfattet i anledning af et begået kvindemord på Nørrebro i København.
- 7) I montren findes desuden fotografi af de ved henrettelser benyttede økser (nu i kriminalmuseet) samt fotografi af dupskoen på den økse, hvormed Struensee henrettedes i 1772 med skarpretter Jens Seistrups navn indgraveret og årstallet for hans udnævnelse.

Nr. 1-2 findes i Politidirektørens arkiv. Journalsag nr. 3892/1877.

Vægmontre nr. 11

Sagen mod Herman Bang i anledning af romanen "Håbløse slægter"

I skriv. af 11. december 1880 fra Københavns politidirektør til justitsminister Nellesmann hed det: "Jeg har troet ikke at burde undlade i henhold til lov om pressens brug af 3. jan. 1851 § 13 at henstille til justitsministerens afgørelse, hvorvidt hosfølgende skrift, betitlet "Håbløse Slægter", roman af Herman Bang, bør påtales af det offentlige efter straffelovens § 184 om utugt...".

Politidirektørens øjne var især faldet på romanens sidste 100 sider, hvor hovedpersonen, William Høeg, har et forhold til grevinde Hatzfeld - "en let tilsløret skildring af sanselige lidenskabers yderste konsekvens".

29. december begærede justitsministeren en undersøgelse indledt mod Herman Bang. Overfor anklagerens udsøgte udvalg af "usædelige" citater kunne forsvareren ikke stille meget op. At de var løsrevet fra deres sammenhæng, og at de var koncentreret

på 40 sider ud af 600 gjorde kun ringe indtryk, og Herman Bang idømtes en bøde på 100 kr. Tillige skulle "Håbløse Slægter" konfiskeres - den var, ikke mindst p.gr. af politiets reklame - totalt udsolgt, da dommen faldt 23. juli 1881.

- 1) Højesteretsadvokat Vilh. Rodes anklageskrift mod Herman Bang, dat. 12/2 1881.
- 2) Overretssagfører V. Richters forsvarsindlæg for Herman Bang, dat. 7/5 1881.
- 3) Kriminalrettens dom af 23/7-1881. Domprotokol i offentlige sager 1881-92. Kriminal- og politirettens arkiv.
- 4) Samtidig satirisk tegning af Herman Bang. De to personer i vinduerne er redaktørerne af henholdsvis Nationaltidende og Morgenbladet.

"Folkets Nisse" 1881.

Nr. 1-2 findes i kriminalrettens arkiv. Pådømte sager 23/7 1881.

Vægmontre nr. 12

Socialistsagen

Søndag 5. maj 1872 skulle der være folkemøde på Nørrefælled i København. I "Socialisten" havde bestyrelsen for Den internationale Arbejderforening, Louis Pio, Povl Geleff og Harald Brix, et par dage i forvejen indbudt alle Københavns og omegns arbejdere til at møde op for at vise "de idiotiske magthavere", at nu var målet fuldt, og at en eneste dråbe mere ville få bageret til at flyde over.

Med lidt god vilje kunne en sådan udtalelse udlægges som opfordring til revolution - Pariserkommunen var endnu i levende erindring - og sagen blev overdraget Københavns politidirektør Crone, der 3. maj udstedte forbud mod folkemødet. Arrangørerne besluttede at sidde forbudet overhørigt. Ud over at give moralsk støtte til en igangværende murerstrejke skulle der på mødet fremlægges en resolution med krav om udnævnelse af en arbejdsminister, ændringer i fattiglovgivningen og oprettelsen af faglige forligskommissioner. Disse alt andet end revolutionære program-

punkter var aftrykt i "Socialisten" søndag den 5. maj.

Efterretningerne om at mødet alligevel tænktes afholdt og om den nævnte resolution nåede politidirektøren via en spion anbragt i den danske afdeling af Internationale. Justitsministeren blev underrettet, og der blev givet grønt lys for arrestationer af Pio, Brix og Geleff, som fandt sted lørdag aften. i stor hast udsendte de tilbageblevne socialistledere løbesedler og plakater om folkemødets aflysning samt opfordring til at undgå uroligheder, men for sent.

Da arbejderne strømmede til Nørrefælled, blev de mødt af et større opbud af politi og husarer. Myndighedernes frygt for revolutionens snarlige komme bevirkede, at militæret besatte strategisk vigtige steder i byen, og at garnisonen i Kastellet blev udstyret med skarpe patroner. "Fælledslaget" blev voldsomt og langvarigt, men relativt ublodigt.

Omtrent et år efter dømedes de tre socialistledere ved Kriminal- og politiretten i København til mellem 4-6 års fængsel, ved højesteretsdom af 6. august 1873 nedsat med et år. Kort efter opløstes Internationale ved forbud.

- 1) I politidirektørens skrivelse af 3. maj 1872 til Kriminal- og politiretten. I brevet gøres der opmærksom på folkemødets "truende betydning" og den famøse artikel i Socialisten (Målet er fuldt).
- 2) Socialisten den 5. maj 1872.
- 3) Opråb til arbejderne af 5. maj 1872, hvori de opfordres til at blive væk fra folkemødet.
- 4) Politiinspektør Clausens indberetning til Crone om "Fælledslaget". Clausen resumerer "uagtet at husarerne ved flere lejligheder måtte bruge sablerne og politiet stavene, hvilke sidste blev brugt på en alvorlig og eftertrykkelig måde, er mig vitterlig intet menneskeliv gået tabt". 6. maj 1872.
- 5) I montren findes desuden fot. af en samtidig satirisk tegning af politidirektør Crone i fuld krigsudrustning. Den stammer fra en forside af en skillingsviser om "Fælledslaget". Desuden vises politiets kort over Nørre Fælled.

Nr. 1-4 findes i Politi- og kriminalretten, 3. kriminalkammer. Socialistsagen, 1872.

Vægmontre nr. 13

Justitsminister P.A. Alberti

I rigsdagssamlingen 1907/8 udsattes justitsminister P.A. Alberti for voldsomme personlige angreb. Politikere af så forskellig observans som højremanden L.V. Birch og socialdemokraten Fr. Borgbjerg mere end antydede, at Alberti benyttede sin stilling som minister og direktør for Den sjællandske bondestands sparekasse til egen økonomisk fordel. i finans kredse var det på samme tid en offentlig hemmelighed, at justitsministerens private, økonomiske forhold var alt andet end velordnede. Konseilspræsident (statsminister) I.C. Christensen tog Alberti i forsvar efter at have talt med ham om de cirkulerende rygter og angreb. I de konkrete tilfælde havde I.C. Christensen fået en plausibel teknisk forklaring.

I maj 1908 anmodede Alberti I.C. Christensen som fungerende finansminister om et lån på 1½ mill. kr. beregnet på at bringe sparekassen over påtrængende likviditetsvanskeligheder. Pengene bevilgedes udenom regering og finansudvalg. Forinden var de blevet enige om, at Alberti skulle udtræde af regeringen 24. juli 1908. Lånet skulle tilbagebetales i september.

Albertis fratræden mindskede ikke presseangrebene. I "Politiken" skrev Ove Rode om sparekassens forhold - der måtte være noget galt med regnskaberne. I mellemtiden sivede forlydender om statslånet ud. I.C. Christensen havde været nødt til at underrette sin efterfølger som finansminister, Niels Neergaard, om lånet, og at Alberti ikke havde overholdt tilbagebetalingsterminen. Endnu inden sagen blev overdraget politiet, meldte Alberti sig selv 8. september for bedrageri til 9 mill. kr. En påfølgende efterforskning bragte beløbet op på 15 mill., der igennem årene var blevet brugt - og tabt - på bl.a. spekulation i guldmineaktier.

17. december 1910 idømtes Alberti ved Kriminal- og politiretten i København 8 års tugthus, lovens strengeste straf for denne type forseelse. I kølvandet fulgte rigsretssager mod indenrigsminister Sigurd Berg og I.C. Christensen for forsøm-

melig embedsførelse.

- 1) Beretning dateret 11/1 1909 fra "Danske Landmænds Smørekseportforening" om Albertis manipulationer med foreningens regnskabsaflægning i tiden dec. 1888 - juli 1889.
- 2) Referat af kriminalassessor Schous afhøring af Alberti 27. maj 1909.
- 3 a-b) P.A. Albertis kontoopgørelser med "The London Stock Bank Limited", 1889-1907. Som så meget andet materiale var disse opgørelser fremlagt i retten.
- 4) Samtidig satirisk tegning af Alberti i fængslet.

Nr. 1-3 findes i Kriminal- og politirettens arkiv. 7. kriminalkammer, sag nr. 200/1908. Indtil videre er Albertisagen den mest omfangsrige kriminalsag, der findes i landsarkivet. Se også Pådømte sager 17/12 1910.

Vægmontre nr. 14

Bulotti-sagen

En af de forbrydelser, der i årene efter århundredskiftet satte sindene mest i bevægelse, var mordet på gårdejer Lauritz Beck, Højbjerggård i Søllerød sogn, begået af den russiske bagersvend Jan Andrejewicz Bulotti 9. november 1908.

Bulotti var via Sverige kommet til Danmark omkring maj 1908. Kort efter fik han plads som tjenestekarl hos Beck, men forlod efter 5 uger stillingen efter en mindre uoverensstemmelse. Da kontrakten havde lydt på et halvt år, ville Beck ikke udrede hele den forholdsmæssige løn til Bulotti, men tilbageholdt ca. 25 kr.

Gennem et fæstekontor i København fik Bulotti herefter plads på Tornebjerggård i Eiby sogn, men også denne blev forladt i utide, uden at det økonomiske mellemværende var helt afklaret. I vrede herover besluttede Bulotti da at brænde gården af og eventuelt at dræbe ejeren. Forehavendet iværksattes den 31. okt. Gården nedbrændte til grunden, hvorimod det lykkedes ejeren og

dennes kone at flygte ad en bagdør. Forinden havde Bulotti såret en tjenestekarl med et dolkestik og forsøgt at skyde gård-ejeren gennem hoveddøren og vinduerne til et tilstødende kontor. Tilbage i København planlagde Bulotti og tre andre i de følgende dage et væbnet røveri hos gårdejer Beck. Om aftenen 9. november nåede de frem til Højbjerggård, hvor de stormede ind i opholdsstuen til fru Beck. Hidkaldt af larmen kom Lauritz Beck til. Under den efterfølgende kamp dræbte Bulotti ham med to pistol-skud i hovedet. Fru Beck blev bundet og kneblet, hvorefter de fire forsvandt med, hvad de kunne finde af sølvtøj og andre mindre værdigenstande.

Da politiet 14. november havde opsporet Bulottis tilholdssted i København, forsøgte han ved anholdelsen at skyde sig fri, men blev efter et større håndgemæng overmandet.

Ved ekstrarettens i Københavns amts nordre birk dømtes Bulotti den 26. februar 1909 til døden, ved højesteret senere ændret til livsvarigt tugthus.

- 1) Et af politiet beslaglagt russisk pas, tilhørende Wladislaw Szadkowski, medansvarlig ved mordet på gårdejer Beck og dømt til 12 års tugthusarbejde.
- 2) Anklagerens skildring af mordet på gårdejer Beck, Højbjerggård i Søllerød. Mordet blev begået 9/11 1908.
- 3) Højesteretsdommen af 14/10 1909. "Wasili Michael Karazoff, kaldet Johan Bulotti (Ballod), også kaldet Wladimir Constantinowitsch Davidoff bør hensættes til Tugthusarbejde på livstid".
- 4) Inspektionen for Horsens straffeanstalt bekræfter 22/10 1909, at Bulotti er modtaget i straffeanstalten.

Nr. 1-4 findes i Københavns amts nordre birks arkiv. Politidokumenter. Ekstraretssag vedr. Bulotti m.fl. nr. 1823/1908.

Vægmontre nr. 15

Gullaschbaronernes gyldne men farlige eventyr

Under 1. Verdenskrig føjedes en ny glose til det danske sprog: gullaschbaroner. Den lidet smigrende titel hæftedes på

personer, der gennem de muligheder krigen bød, fra bar bund tjente sig op til at blive særdeles velhavende. Metoderne var ofte moralsk angribelige, således f.eks. salg af konserver, hvis indhold på ingen måde svarede til etikettens beskrivelse.

Befolkningen forargedes ved den måde, hvorpå disse ny-rige udstillede deres formuer. Bøger med guldsnit indkøbtes efter løbende meter, dyre malerier, møbler og persiske tæpper installeredes i de nyerhvervede villaer, og de fordums beskedne spækhøkerkoner promenerede i store pelse.

Hvor latterlig og usmagelig denne stillen til skue end opfattedes, medvirkede den til at øge de sociale spændinger under krigen.

For at sikre en ensartet behandling af de mange retssager, der opstod i forbindelse med gullaschbaronernes usmagelige udnyttelse af de ekstraordinære økonomiske tilstande under verdenskrigen, nedsattes i 1916 en særlig undersøgelseskommission og domstol under Kriminal- og politiretten, der fik assessor Viggo Thorup til leder. Ialt behandledes ca. 95 sager i perioden 1916-1921. Samtlige arkivalier i denne montre stammer fra undersøgelsens arkiv.

- 1) Regning på 13 tdr. suppemasse fra De forenede Bouillonterningfabrikker, dat. 22/1 1917 (sag nr. 8).
- 2) Kruppværkerne i Essen tilbydes 26/3 1917 en sending hvidkål, iblandet fedt (sag nr. 8).
- 3) Udskrift af Helsingør købstads politiprotokol vedr. overtrædelse af eksportforbud (hvidkål iblandet fedt), dat. 29/3 1917 (Sag nr. 8).
- 4) Udskrift af undersøgelseskommissionens forhør i en sag om indkøb af 6 fustager amerikansk svinefedt, der var eksportforbudt, dat. 2/4 1917 (sag nr. 8).
- 5) Satirisk fremstilling af en typisk gullaschbaron før og efter der var kommet penge til huse.

Landsarkivet har tidligere udsendt:

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm og hjælpemidlerne til dets benyttelse, I-XXXVII samt 315 sider. 1966. Pris 24,00 kr.

I serien af »Foreløbige arkivregistraturer« (stencilerede) er tidligere udsendt:

Lollandske retsbetjentarkiver indtil 1919. 1964. Udsolgt.
Falsterske retsbetjentarkiver indtil 1919. 1964. Pris 8,00 kr.
Bornholmske retsbetjentarkiver indtil 1919. 1965. Udsolgt.
Sjællandske retsbetjentarkiver indtil 1919. Gl. Københavns amt. 1966. Udsolgt.
Gl. Roskilde amt. 1971. Pris 16,00 kr. Frederiksborg amt I. 1968. Pris 12,00 kr.
Frederiksborg amt II. Helsingør byfoged. 1974. Pris 20,00 kr. Præstø amt. 1970.
Udsolgt. Sorø amt I. 1972. Pris 20,00 kr. Sorø amt II. 1973. Pris 20,00 kr.
Holbæk amt. 1973. Pris 20,00 kr.
Lægdsruller ca. 1830 til ca. 1900 afleveret af 1. og 2. udskrivningskreds. 1965.
Udsolgt.
Ældre fængselsarkiver fra København og Møn. 1965. Pris 8,00 kr.
Brandforsikringsarkivalier for købstæder og landbygninger indtil ca. 1872. 1967.
Pris 8,00 kr.
Kgl. bygningsinspektorsarkiver 1856-ca. 1956. 1974. Pris 20,00 kr.
Bornholmske kirkebøger. 1968. Pris 8,00 kr.
Lolland-Falsterske kirkebøger. 1969. Udsolgt.
Helsingør stifts kirkebøger. 1971. Pris 20,00 kr.
Roskilde stifts kirkebøger I. Provstierne i Gl. Roskilde amt. 1972. Pris 20,00 kr. II.
Provstierne i Holbæk amt. 1972. Pris 20,00 kr. III. Provstierne i Sorø amt. 1972.
Pris 20,00 kr. IV. Provstierne i Præstø amt. 1973. Pris 20,00 kr.
Københavnske kirkebøger I-II. 1974. Pris 30,00 kr.
Sjællandske rådstuearkiver indtil ca. 1868. Frederiksborg amt I. 1971. Pris 16,00 kr.
Københavnske lavsarkiver. 1971. Udsolgt.
Sjællandske og Lolland-Falsterske lavsarkiver. 1971. Pris 12,00 kr.

I serien af »Embedsretter« (stencilerede) er tidligere udsendt:

Stiftamtmand og amtmænd på Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm 1848-1970. 1970. Pris 4,00 kr.
Dommere og domstole på Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm 1919-69. 1970.
Pris 12,00 kr.
Anklagemyndighed og politi på Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm 1919-72.
1972. Pris 12,00 kr.

I serien »Diverse publikationer« (stencilerede) er udsendt:

Oversigt over landsarkivets samling af kort og tegninger indtil ca. 1900. 1973.
Pris 24,00 kr.
Sjællands landstings panteprotokoller 1632-1761: Registre fremstillet ved EDB.
1974. Pris 24,00 kr.

Anm.: Til samtlige priser skal lægges moms. Publikationerne kan rekvireres hos Landsarkivet for Sjælland m.m. Jagtvej 10. 2200 København N. Tlf. (01) 39 35 20, Postgiro: 7 02 32 00.

105.859
DIS-Danmark

